

ŽELJKO POLJAK

**PREMUŽIĆEVA STAZA NA VELEBITU
u povodu njezine 80. obljetnice**

Željko Poljak
Vlaška 12
HR 10000 Zagreb
zeljko.poljak@zg.t-com.hr

UDK: 551(234 Velebit)
796/799(234 Velebit)
Crtice
Ur.: 2013-12-23

Osamdeseta godišnjica dovršenja uzdužne visinske turističke staze na sjevernom Velebitu, nazvane po svom graditelju Premužićeva staza, prilika je da se podsjetimo na vrijeme kada je i kako građena te da uz zaboravljene podatke dodamo i namjerno prešućivane.

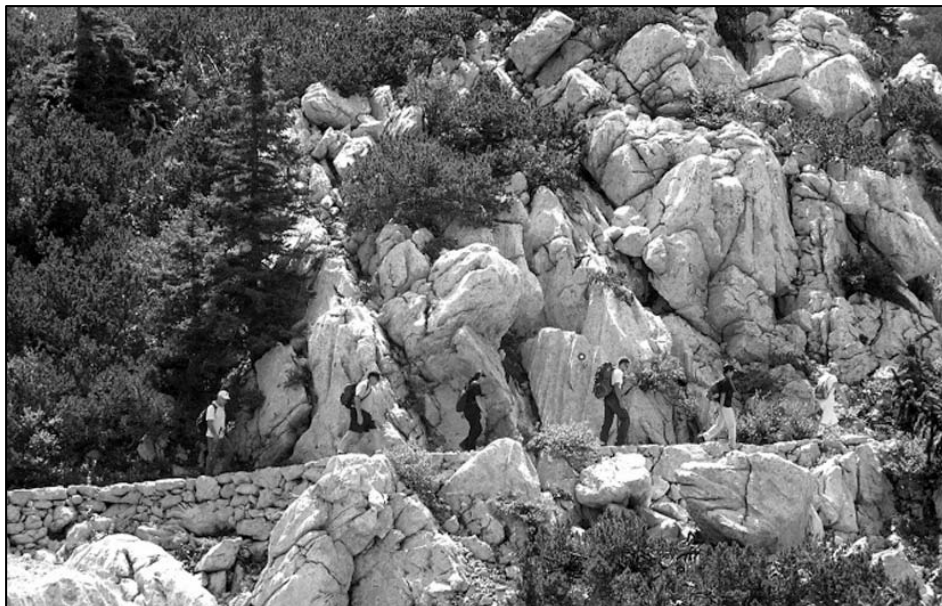
Premužićeva staza (u daljnjem tekstu Staza) longitudinalni je visinski turistički put koji je građen 1930-1933. po projektu šumarskog inženjera Ante Premužića (1889.-1979)¹ u vrijeme kad je radio u Direkciji šuma na Sušaku. On je vješto iskoristio dužinu planine, neprekidan visinski pojas, panoramu ljutoga krša i vidikovce na more, poštujući i estetske i izvođačke principe. Staza počinje u blizini Zavižana i proteže se do Baških Oštarija. Ne izbjegava težak teren nego ga svladava na taj način da pješaku omogući prolaženje kroz najljući krš u lakoj šetnji, gotovo stalno na prosječnoj visini od oko 1500 m. Gdje je trebalo, solidno je podzidana, usječena u stijene ili izvedena preko malih vijadukata, tako da je

¹ ANTE PREMUŽIĆ (Slav. Kobaš 1889. – Zagreb 30. 11. 1979.), dipl. ing. šumarstva. Nakon šumarskog fakulteta u Zagrebu (1913.) služio je po raznim mjestima baveći se regulacijom bujica, pošumljavanjem i trasiranjem putova (Rab, Plitvice, Crikvenica, Velebit itd.). Glavno djelo: *Seljačko gospodarstvo na kršu* (1940.). Za vrijeme rada u Direkciji šuma u Sušaku (1926-1935) trasirao je glasovitu turističku stazu uzduž Velebita od Zavižana do Oštarija (*Premužićeva staza*, građena 1930-1934). S Ivanom Krajačem istraživao je Velebit, osobito Rožanske kukove, i o tome napisao u *Hrvatskom planinaru* od 1930-1966. desetak članaka. Hrv. Planinarsko društvo izabralo ga je za začasnog člana 26. 6. 1934.

izbjegnuta zavojitost. Iako je sagrađena prije više od 80 godina, ništa nije izgubila na važnosti, dapače, danas služi kao okosnica na koju se vežu brojni poprečni putovi. Njezina najljepša dionica vodi kroz najnepristupačniji dio Velebita – labirint Rožanskih kukova - i jedini je hrvatski planinarski objekt atraktivan u europskim mjerilima. Put je veoma lak i ugodan jer nigdje nema jačeg uspona, a orijentacija je laka čak i u najgušćoj magli jer se zbog neprohodnosti okolnog terena ne može s nje odlutati. Staza je široka 1,20 m a nagib joj je do 12%. Dužina Staze zračnom linijom Oltari - Oštarije iznosi 45 km, a duljina same Staze s odvojcima oko 60 km.

Osim za solidnu, zapravo genijalnu izvedbu, Premužić je zaslužan zato što je u vrijeme kad su djeca u Velebitskom podgorju umirala od gladi, gradnjom Staze dao Primorcima, inače vrsnim djelatnicima u kamenu, mogućnost da djeci priskrbe za kruh. Pribilježiti ću ovdje i nekoliko osobnih uspomena na Premužića iz doba kad sam s njim surađivao kao urednik časopisa *Hrvatski planinar* (od 1948. do 1992. imao naslov *Naše planine*) i kao njegov suputnik po velebitskim stazama. S njime me upoznao njegov zet, a moj kolega na klinici na kojoj sam radio, prof. dr. Mihajlo Pražić (1906-1989), poznat i kao planinarski pisac i prije i poslije Drugog svjetskog rata. Na zajedničkim velebitskim šetnjama s Premužićem doznao sam da je idejni začetnik Staze zapravo bio predsjednik Hrvatskog planinarskog društva (HPD) dr. Ivan Krajač (1877-1945),² rođen u Senju, potomak stare plemićke obitelji. Istaknuo se kao pravnik, ekonomist, političar i planinar. Poslije Prvog svjetskog rata je kao predsjednik HPD-a svojim vizionarstvom i neobičnom energijom reformirao hrvatsko planinarstvo, usmjerio ga na Velebit i dinarske planine te na prodor u širinu (broj članova više se nego udeseterostručio). Krajačeva je zamisao bila i prva planinarska kuća na Velebitu, koliba na Rujicama ispod Jadičeve planine na Senjskom bilu, sagrađena 1912. Krajač je iznosio svoje vizije u člancima kojima je pratio izgradnju Staze u *Hrvatskom planinaru* 1930.-1933. Bio je opčinjen Velebitom

² IVAN KRAJAČ (Senj 15. 11. 1877. – 1945.), doktor prava, odvjetnik i političar. Najprije je odvjetnik u Jastrebarskom, zatim u Zagrebu. Istaknuo se kao financijski stručnjak s gotovo stotinu objavljenih studija. Kao član Radićevog HSS-a bio je 1925. ministar trgovine i industrije Jugoslavije. God. 1945. nestao je na putu između Zagreba i Bleiburga. Kao član jugosl. vlade uspio je da 1928. Plitvice i Štirovača budu proglašene prvim nacionalnim parkovima u Hrvatskoj. Član je HPD-a od 1908. i šesti njegov predsjednik (1921-1925). Zapamćen je kao energičan reformator hrv. planinarstva, pokretač brojnih akcija, izgradnje kuća i propagator suvremenog alpinizma. Nastojao je planinarstvu dati što više kulturnog sadržaja, usmjerio je djelovanje hrvatskih planinara na Dinarsko gorje, osobito na Velebit. Penjao je u centralnim Alpama, otkrivao kukove u Velebitu i Samarskim stijenama, propagirao jadranski turizam i o tome objavio više desetaka priloga. Njegovom je zaslugom ing. Ante Premužić uspio trasirati turistički put uzduž Velebita. Krajačevim imenom nazvana je skupina kukova u sjevernom Velebitu i kuća na Vučjaku (danas dom Zavižan). Dana 25. 11. 1927. izabran za začasnog člana HPD-a.

Sl 1.-2. Premužičeva staza (foto: arhiva Hrvatskog planinarskog saveza, Zagreb)

Sl. 3. Ante Premužić (foto: arhiva Hrvatskog planinarskog saveza, Zagreb)

jer je shvatio njegove jedinstvene prednosti na Mediteranu: planina duga gotovo 150 kilometara koja se diže ravno iz mora, neprekinut visinski pojas, neobično bogatstvo oblika, planina kao stvorena za uzdužnu visinsku stazu bez premca po vidicima jer bi se mijenjali gotovo filmskom brzinom. Trebalo je samo naći graditelja, i srećom ga je našao. Ing. Ante Premužić, podrijetlom ravničar, rodom iz Kobaša u Slavoniji, kao šumar je zavolio planine, ali ga je tek Krajač oduševio za planinarstvo. Zajedno su istraživali Rožanske kukove, čak su se spuštali u njihovo podzemlje (u jamu Varnjaču) i maštali o izgradnji uzdužne turističke staze. Evo nekoliko citata iz članaka u kojima Krajač izvještava o njezinoj gradnji!

"Ide vanredno teškim terenom, a ipak nije uopće jedan vječni: 'penji se i spuštaj', nego normalna lijepa široka pješačka staza... Njegovo (Premužićevo – op. Ž. P.) ispravno shvaćanje u teškom terenu Hrv. Krša moći će ispravno ocijeniti tek buduće generacije... Tko bude u budućnosti gotovim ovim lijepim i komodnim putem prolazio, jedva će si moći predstaviti trud i napore, koje su morali da podnesu prvi pioniri, koji su se kretali ovim vrlo teško prohodnim terenom bez ikakvih staza, bez ikakve tradicije o prohodnosti. Nije to proširenje starih pučkih nogostupa, nego je izgrađen novi tehnički detaljno trasirani i solidno građeni 1,20 m široki put, koji je čvrsto podzidan, a gdje je trebalo, i u živac kamen usječen, i to u inače neobično naporno pristupačnom krškom

Sl. 4.. Ivan Krajač (foto: arhiva Hrvatskog planinarskog saveza, Zagreb)

terenu. Taj put nije kao dosadašnji putovi: vječna uzbrdica i nagla nizbrdica sa ponovnim naglim usponima... G. ing. Premužić sa Markom Vukelićem osim brojnih kratkih izleta ljeti god. 1930. tražeći trasu budućeg puta prodirali su u južnom pravcu prema Rossijevoj kolibi čitav dugi ljetni dan i konačno su bili prisiljeni, da noć probave u ovim kukovima gladni i žedni bez kapi vode, tako da su tek sljedeći dan s najvećim naporom izglednjeli i u najvećoj žeđi mogli da se provuku do Rossijeve kolibe."

Krajač, Premužićev putni drug po velebitskim bespućima, postao je u onom kratkom razdoblju kad se Stjepan Radić sporazumio s beogradskom vladom ministar za trgovinu i industriju (1925.). Budući da je njegovo ministarstvo imalo i odjel za turizam, Krajač je mogao ostvariti neke svoje ideje o turizmu na Velebitu. Među njima je na primjer proglašenje prvog nacionalnog parka na području Jugoslavije (Štirovača na Velebitu 1928.), gradnja planinarskih kuća i tiskanje luksuznog *Planinarskog vodiča po Velebitu* (autor Josip Poljak, HPD, Zagreb, 1929.). Zgrada koju danas nazivamo Planinarski dom na Zavižanu izgrađena je na temeljima planinarske kuće koju je također zamislio i financijski podupro Krajač. Poslije Drugog svjetskog rata Krajač je ne samo zaboravljen nego je zbog političkih razloga krišom smaknut 1945. negdje na Križnom putu tako da mu se danas ni groba ne zna. Zatiran je i sam spomen na njegovo ime; tako je Krajačeva kuća (danas Planinarski dom na Zavižanu), za koju je Krajač odabrao i lokaciju, nakon 1945. preimenovana u Žeželjev dom (po partizanskom generalu Milanu Žeželju, koji s tom kuće nije imao nikakve

Sl. 5. Krajačeva kuća (foto: arhiva Hrvatskog planinarskog saveza, Zagreb)

veze). Još ilustrativniji je primjer da sam 1959. kao urednik planinarskog časopisa morao iz bibliografije 1898-1958. izbaciti članke politički nepoćudnih osoba. Među njima bilo je najviše Krajačevih, pa tako i svi njegovi članci o Premužićevoj stazi. Na moj prigovor da su to ključni članci bez kojih je bibliografija bezvrijedna, postignut je kompromis: naslovi članaka mogu biti uvršteni ali ne i imena njihovih autora. Zavrjeđuje da se citira bilješka koja je o tome objavljena u broju 1-2, 1959. str. 2.: "Redakcioni odbor "Naših planina" donio je odluku da se iz ovog pregleda izostave ratni brojevi "Hrvatskog planinara" (1941-1944) koji sadrže 90 članaka. Osim toga je iz predratnih godišta eliminirano 12 autora (sa 18 članaka), koji su se kompromitirali ili bili osuđeni od Narodnih sudova." Danas više nema zapreke da obnovimo sjećanje na Krajača, tim više što je u svoje doba bio istaknuta ličnost hrvatske kulture. O toj planski zanemarivanoj, ali zanimljivoj i osebujnoj ličnosti, napisao je planinar, glumac i publicist Vladimir Jagarić (1925-2011) knjigu *Ivan Krajač – Život i djelo političara, ekonomista, pravnika i planinara* koju je 2009. tiskao Hrvatski planinarski savez. Ona sadrži i izbor Krajačevih tekstova, tako da će je svatko tko se zanima za hrvatsku povijest između dva svjetska rata sa zanimanjem pročitati jer je temeljito dokumentirana a usto pisana na vrlo čitak način.

Sl. 6.. Viktor Ružić (foto: arhiva Hrvatskog planinarskog saveza, Zagreb)

Za izgradnju Staze velike zasluge ima i dr. Viktor Ružić (1893-1976), sušački odvjetnik, ban Savske banovine i ministar pravde u jugoslavenskoj vladi 1939. Zahvaljujući svojim funkcijama i postignutom ugledu mogao je osigurati dio novčanih sredstva za izgradnju Staze, čime je ujedno osigurao prihode stanovnicima velebitskog podgorja za vrijeme gladi (Savska banovina je doznala 30.000 dinara kad je izgradnja Staze zapela zbog nestašice novaca). Snažno je podupirao i planinarsko društvo *Velebit* na Sušaku koje je njegovom zaslugom 1935. sagradilo prvi planinarski dom na Platku iznad Rijeke. Njemu u čast i u znak zahvalnosti *Velebit* ga je nazvao *Ružićev dom* (izgorio je 1938.).

HPD iz Zagreba je četiri godine nakon izgradnje Staze povjerio svom "izvjestitelju za izlete i označenje puteva" Slavku Šagovcu da opiše sve velebitske staze markirane od 1935. do 1937. Njegov "Opis puteva po Velebitu" (Zagreb, 1939.) i danas ima posebnu vrijednost zato što su u njemu zabilježeni brojni narodni toponimi koji su nakon raseljavanja velebitskih stanovnika najvećim dijelom zaboravljeni. Šagovac očito nije uspio utvrditi narodna imena pojedinih vrhova u Rožanskim kukovima pa rabi nazive koje su im nadjenuli planinari po uglednim članovima HPD-a u Zagrebu Dragutinu Hircu, Ljudevitu Rossiju, Josipu Pasariću i Vjekoslavu Novotniju. (Skupinu kukova koje Krajač je prvi opisao, a nije doznao narodno ime, sam je nazvao Krajačevim kukovima.) Bez Šagovčeva opisa bilo bi zauvijek izgubljeno

toponomastičko blago i stoga je korisno da iz te, danas posve zaboravljene brošure, ponovimo dio o Premužićevoj stazi (bez osuvremenjivanja pravopisa).

Dio kroz sjeverni Velebit (str. 10-13)

Staza počinje na malom sedlu košanici Dešinovac (Došenovac) i zalazi odmah u bukovu šumu, te nas vodi blagim usponom obronkom Vučjaka u smjeru jug-jugozapad. Ta mlada šuma na jednom svom dijelu posušila se iz dosada nepoznatog razloga (pomanjkanja vode ili prevelika zima – napusi snijega), tako da lijevo i desno od nas strše u vis gola stabla mladih bukava. Stazom dolazimo do pećine, u koju je ona usječena, što više, na jednom mjestu prolazimo i kroz 3-4 m dugačak "tunel", tako da nam je desno-jugozapadno stijena, a lijevo-sjeverno-istočno strmina, istočni obronak sjevernog ogranka Vučjaka, podno kojeg vodi put Jezera-Oltari. Ostavivši klisuru produžuje staza dalje obronkom preko terena obraslog pojedinim drvetima i grupama drveća, te nas u nekoliko malih serpentina dovodi na košanicu na sedlu između Vučjaka i Zavižanske kose. Tu se sastaje sa putevima u Lukovo i Kladu-Starigrad (markiran). Prije zavoja na samo sedlo i sastavka spomenutih puteva, odvija se odvojak staze do Krajačeve kuće, koja leži poviše sedla na istočnoj strani Vučjaka. Od sastavaka puteva Lukovo i Klada – Starigrad, gdje je smještena tabla s oznakom smjerova, puteva, Premužićeva staza obilazi velikim zavojem Zavižansku kosu i dolazi pod Gornji Zavižan. Tu se odvaja put na sam Gornji Zavižan (i dalje Veliki Zavižan) prema jugu i put, koji vodi do bunara sa izvrsnom hladnom vodom, a koji se nalazi između Zavižanske kose i Gor. Zavižana na košanici zvanj Modrić-dolac. Staza nas dalje vodi zapadnim bokom Gornjeg pa Velikog Zavižana djelomično šumom, djelomično preko košanica, te nam lijevo-istočno ostaje Lomska duliba, koju zatvaraju sa sjevera Vučjak, sa zapada Gornji i Veliki Zavižan i Čepuraš, sa sjeveroistoka Zavižanski Pivčevac, Mali i Veliki Rajinac, sa juga-jugoistoka Vratarski kuk i Kuk, dok je prema jugoistoku otvorena. Njome prolazi put od Krajačeve kuće i put sa Jezera na Rossijevu kuću i preko Lubenskih vrata na Lubenovac. Zaobišavši obronak Gornjeg Zavižana vodi nas staza preko malog sedla jugozapadno od Čepuraša prema Gromovači i dalje istočnim bokom Čepuraša. Prešavši opet malo sedlo, vraća se staza na istočni obronak Čepuraša i vodi nas preko pećina, u koje je usječena i preko nekoliko otvorenih zavoja malo šumom, pa opet preko pećina u sam kamen usječenim naglim zavojem na zadnjem ogranku Zavižanske grupe (kota 1617), zatim velikim zavojem najprije prema zapadu, a onda prema istoku obronkom spomenute kote na sedlo, koje veže kotu 1617 sa ograncima kukova, iza kojih leži Lomska duliba (kota 1606).

Sa tog se sedla pruža divan pogled na sjevernu stijenu Gromovače, koja se u gotovoj okomici spušta s vrha u vrtaču, koju zatvaraju kota 1617, njen ogranak prema Lomskoj dulibi i sama Gromovača. Dalje staza zaobilazi samu Gromovaču tako, da joj ona ostaje desno-zapadno, dok je lijevo-istočno vrtača između Gromovače i kote 1606, i prelazi preko malog sedla (1620 m najviša točka Premužićeve staze) njenog ogranka, s kojeg je lijep pogled na Pasarićev kuk, i zatim tim ogrankom, koji joj leži sada lijevo-zapadno, dok je desno-istočno vrtača, na malo sedlo i dalje u samu stijenu Pasarićevog kuka, koji obilazi usječena u stijenu. Sad nam desno-zapadno ostaje Pasarićev kuk, a lijevo-istočno Fabin dolac. Tu se Premužićeva staza sastaje sa stazom, koja spaja Lomsku dulibu odn. koja je dio puta s Krajačeve kuće i Jezera-Rossijeve kuće, a koja je izvedena prodoljem između Vratarskog kuka i grupe kukova kote 1606, koji se vežu s Pasarićevim kukom, a dijele Fabin dolac od vrtače između Pasarićevog, Rossijevog i Novotnyjevog kuka. Prešavši to rebro vodi staza poviše duboke vrtače između Pasarićevog, Rossijevog i Novotnyjevog kuka do Jerković doca, koji je u stvari sedlo između Pasarićevog, Rossijevog i ogranka Hirčevog kuka. Tu se staza sastaje sa putem iz Starigrada preko Vel. Brisnice – Plančica - Klanca ispod Gromovače, na južnoj se strani Pasarićevog kuka nalazi Rossijeva kuća, odakle je lijep pogled na more i Rab. Prolazeći Jerković dolac uspinje se staza lakom serpentinom preko sedla između Rossijevog i ogranka Hirčevog kuka tako, da joj desno-zapadno ostaje vrtača zv. Gajinova vrtača između ogranka Rossijevog i Hirčevog kuka, a lijevo-istočno ogranci Rossijevog kuka, koji se kasnije ruše strmo u t. zv. Puževu vrtaču, ograničenu ograncima Rossijevog, Novotnyjevog kuka i rebrom, koje ju dijeli od jame Varnjače. Sad nas put vodi između Gajinove i Puževe vrtače Gornjim Božinim dočićem, te se jednom skalinastom i s nekoliko manjih serpentina spušta kroz Donji Božin dočić do sastavka tog ogranka Rossijevog kuka sa sjevernim ogrankom Crikvene. U nekoliko kraćih serpentina uspinje se staza na sam ogranak Crikvene, pa njegovim hrptom, odakle se odvija put na Varnjaču i pruža na nju divan pogled, na samo sedlo ispod Crikvene, odakle se opet odvaja na vrh Crikvene i otvara najljepši pogled na Krajačev kuk. Sa sedla spušta se skalinama između okomitih visokih stijena i dalje serpentinama prema jugu, pa bokom južnog ogranka Crikvene spušta se na sastavak tog ogranka sa sjeverozapadnim ogrankom Krajačevog kuka. Dok je staza od Rossijeve kuće vodila krajem pretežno kamenitim i golim, obraslim tek travom i niskim grmljem bjelo- i crnogorice, od spomenutog sastavka ogranka Crikvene i Krajačevog kuka vodi nas krasnom mladom bukovom šumom, i to podnožjem Krajačevog kuka do Golog vrha. Tu šuma prestaje i prelazi u

košanice, koje se pružaju i po cijelom okolišu, dok je visoko drveće ostalo samo u manjim grupama, koje se kao otoci ili sjene oblaka ističu svojim tamnim zelenilom od zeleno-žučkaste trave. Kad izađemo iz šume, dakle na početku tih košanica, koje će nas uz male prekide pratiti sve do Alana, pruža nam se divan pogled na gotovo sve vrhove gornjeg dijela Sjevernog Velebita. Tu nam se lijevo-zapadno kao prva pokazuje grupa obiju Zavižana s Vučjakom, zatim Rožanski kukovi redom kako smo ih prošli, sa Krajačevim kukom kao najvišim, pa Vratarski kuk i Kuk, kao najviši od Hajdučkih kukova, iza njih se pak pojavljuju Mali i Veliki Rajinac. Jedna od najljepših slika, koja se može uhvatiti od te grupe vrhova. Ostavivši Goli vrh i došavši do Serovskog vrha prešli smo iz središnjeg lanca Velebita u primorski lanac. Dok smo prije imali prema zapadu još jedan markantan gorski lanac s Liscem 1545 m i Alančićem 1612 m kao najvišim vrhovima, dok smo putovali središnjim lancem s Vučjakom 1645 m, Gor. Zavižanom 1677 m i Krajačevim kukom 1690 m kao najvišim vrhovima, od kojeg su se središnjeg lanca odvijali ogranci i to onaj s Plješevicom 1653 m, zatim onaj s Malim Rajincem 1699 m, pa onaj s Vratarskim kukom 1678 m i Kukom 1650 m, te konačno s Vel. Kozjakom 1620 m kao najvišim vrhom, od kojeg se opet pruža jedan ogranak s Biljevinom 1154 m i Krčmarom 1012 m odn. Pašincem 1468 m, a koji se središnji lanac proteže cijelom dužinom Velebita i stvara njegovu okosnicu, to sada prelazimo na vanjski, primorski, zapadni lanac. I dok smo do sada imali sa staze uz male izuzetke stalan pogled na kopnenu stranu, to nam se sada otvaraju divni pogledi na more i otoke. Prelazeći košanice velikim zavojem ispod Serovskog vrha, prolazi staza između Golog i Serovskog vrha i dovodi nas na Ripišta, odakle nam se opet pruža osobito lijep pogled na Rožanski vrh i Lisac. Dalje produžuje pokraj Rožanske Ruje i kroz bukovu šumicu Dašćevac dolazimo pod Alančić. Njegovim istočnim podnožjem u serpentinama odvadja nas staza prema jugoistoku, vraća se opet kroz mladu šumu i blagim spustom spušta na cestu Štirovača-Jablanac (kota 1379) i to upravo na pola puta između Alana i gornjih stanova Mirova, gdje je nekad bilo i sklonište našeg društva. Cestom desno-zapadno i nakon nekoliko stotina metara dolazimo do sadanjeg skloništa H. P. D. (prijašnja gostiona Matijević). Put traje 4h.

Dio kroz srednji Velebit (str. 19-21)

Sa ceste Štirovača-Jablanac vodi nas staza hrptom Plješevice najprije istočno, tako da vidimo stanove na Mirovu, a zatim dolazimo na sedlašce Vrata, odakle se otvara divan pogled na more, osobito na južni dio otoka Raba. Došavši nad Baričevića dulibe, koje nam ostaju lijevo-istočno, dok se desno-

zapadno nalazi Borovača, prošli smo najprije šumom, a zatim preko košanica, te ulazimo kroz drvenu lesu u branjevinu Grabarje. Tom prekrasnom gustom šumom prolazimo oko pola sata, pa prošavši i zatvorivši opet drvenu lesu, dolazimo na košanicu s koje je opet lijep vidik na cijeli kraj oko Strogira, dakle na Dundovića kosu i Vel. Goru, između kojih se probijaju Turska vrata, kroz koja vodi put u Jablanac, te na veliki nakosi plato sa zaseocima Bilen i Baričević i cestu Štirovača - Jablanac, koja ovdje pravi svoju najveću serpentinu, te se između Vel. Gore i Trnove Glave probija prema Jablancu, koji nam leži desno-zapadno, dok nam lijevo-istočno ostaje Štokića duliba. Staza prolazi u velikim zavojima ispod vrha Kozja vrata 1399 m, koji nam ostaje u glavnom desno-istočno, gdje uslijed njegovog ogranka, koji se pruža prema moru, t. j. zapadno na kratko vrijeme gubimo pogled na more, i dolazi na košanicu Kantunište nad stanovima Vrata, koji nam ostaju desno-zapadno. S Kantuništa se pruža osobit pogled na more, otok i grad Rab.

Prešavši sedlo između južnog ogranka Kozjih vrata i zapadnog ogranka Alana prelazimo s glavnog primorskog lanca s Kozjim vratima 1399 m, koji je stvarno nastavak onog primorskog lanca Sjevernog Velebita s Liscem i Alančićem kao najvišim vrhovima, na središnji lanac, kojim staza vodi dalje, uz mali prekid, do Prpić-kosice nad Oštarijama. Sa sedla vodi staza preko Rupina i Biljevine zavojima do pod Lukšanovac, pa njegovim zapadnim ogrankom preko Blažević-jelarja poviše Starčević dolaca, odakle se vrlo lijepo vidi Stogir, na sedlo pod Ogradjenikom i dalje Matijević Biljevinom (paljevinom) iznad Mandekić-nugla, gdje se odvaja put na Ogradjenicu do Djačkog planinskog doma Škole narodnog zdravlja. Staza prolazi od Kantuništa skoro stalno šumom, koja nam samo na momente, kroz granje, daje naslućivati, da nam se desno-zapadno nalazi more, ali nam ne daje šireg pogleda. Od Mandekić-nugla vodi staza ispod Antine glavice i Dulibice kroz Mandekić-jelarje do nad Mliništa, odakle se preko Pogledala spuštamo serpentinom navrelo Korita iznad Matijević-kuta. Sa Korita, gdje izvire izvrsna i zdrava voda, vodi nas staza obronkom Visibabe na sedlo Stražbenicu između Kuruzeba i Visibabe, pa iznad Dokožine drage, koja ostaje desno-zapadno, pod Korvinac. Zatim krećemo čistinom Radlovačkog brda (lijevo-istočno Radlovačko brdo 1251 m, desno-zapadno Radlovac) na sedlo Splovina između Razvršja i Ljuljačke, pa dalje rijetkom bukovom šumom kroz Matić-rujicu na Biljevine, obronkom Litavačke kose na sedlo Kosa 1028 m više Jasenovače, gdje nam lijevo-istočno ostaje Vrbanska duliba, a desno-zapadno Jasenovača sa Kukavcem. Na tom se sedlu odvaja turistički put koji vodi Vrbanskom dulibom ispod Bačina vrha preko Opaljenog brda prema Kuginoj kući pod Kuginim vrhom sjeverno od Lisca, koji je tu prekinut, a trebao je da vodi do

Štirovače. Taj odvojak puta gradjen je istovremeno kad i Premužićeva staza, ali iz financijskih razloga nije dovršen. Sa sedla Kosa krećemo stalno rijetkom bukovom šumom kroz selo Skorupovac ispod Meralovca i Vršeljka sa Čukovom planí, pa preko sela Kućišta kroz Pupiljske jatara i Babić dulibicu dolazimo do ispod Budakovog brda poviše Brizovaca sa Bačić stanovima i Vrtljine Greži. Došavši preko Greže (desno-istočno Jelinić-draga) na Jelinić plan iza Budačkog razvršja prelazimo sedlo iznad Jezerine a ispod Jatarina sa košanicom Sinokoš i vrhom Velinac (desno-istočno od Jezerina) i dolazimo ispod Solina (lijevo Crni vrh), Čopin vrha do nad stanove Lokvetina, odakle se pruža divan pogled na Kućišta, Ledenik i na more sa Pagom. Dalje krećemo pravcem do Kapljučva, vrela u stijeni Visibabe nešto podalje od staze, gdje nam desno-zapadno ostaje Došen ograda, a lijevo-istočno Kapljučv i gdje se odvaja staza na Bačić kosu, na kojoj se podno Visibabe nalazi Djački planinski dom Škole narodnog zdravlja i to na uvali između Čopin-vrha i Visibabe, dok mu u pozadini ostaje Bačić-kuk. Od Kapljučva, odnosno ispod Kapljučva prolazi staza između Došen Vrha i Male uvalice, koji nam ostaju desno-zapadno odnosno lijevo-istočno, pa ispod Dabarske kose, koja se nalazi lijevo-istočno a iznad uvale Duboko, koja leži desno-zapadno, na sedlo Veliku uvalu između Zapadaka, gdje presijeca cestu Sušanj-Položine. Odavle vodi staza čistim obronkom između vrhova Badanj i Butinovača, prolazi preko Pržina kroz uvalu Popratnjak, koju zaobilazi u velikom luku kroz bukovu šumu, na sedlo Kod klade, gdje izlazimo na Prpić-kosicu između Kize i Stupačinova, na kojoj Premužićeva staza svršava i prelazi u šumsku cestu-vlaku, koja nas vodi između vrtova i kuća Baburskih na vrelo Petrovac, poviše kojeg prelazimo na cestu iz Blatina i Jadičevca u Oštarije. Cestom od Baburskih kuća, gdje se odvaja Put na Kizu, ostaje nam lijevo-istočno Raketa, a mi prolazimo Šikić plan, zavijamo kod Dukine ograde prema istoku, pa kraj Barvića kuća izlazimo na cestu Gospić - Karlobag kod škole u Oštarijama.

Kao što je Krajač nadahnuo Premužića, tako je poslije Premužić mene nadahnuo na produženje svoje Staze od Oštarija do kraja južnog Velebita, što on nije mogao jer u njegovo doba taj dio Velebita nije pripadao njegovoj Direkciji šuma na Sušaku. Budući da to nama planinarima nisu dopuštala skromna sredstva amaterske planinarske organizacije, od Oštarija dalje prema jugu upotrijebili smo postojeće pučke staze, povezali ih 1968-1969. uzdužnom markacijom i cijelu stazu nazvali Velebitski planinarsku put (VPP). Na njemu smo uredili nekoliko skloništa i usto tiskali opsežnu monografiju o Velebitu (Poljak, Ž.: Velebit, 1969.) i Putni dnevnik. Premužić nam je za taj pothvat odao priznanje time što je unatoč poznoj dobi došao kao 70-godišnjak na otvorenje VPP-a na Zavižan 4. srpnja 1969. Mi smo mu se na 10-godišnjicu

VPP-a i 80-godišnjicu života odužili tako da smo na jednoj glatkoj stijeni iza Čepuraša pored Staze 30. lipnja 1979. dali uklesati spomen-natpis: "Planinarska staza Ante Premužića, građena 1930-33, PSH 1979." (umro je nekoliko mjeseci poslije toga). Učinili smo to po uzoru na rimski "Pisani kamen" kod izvora Begovače na Velebitu koji dva tisućljeća odolijeva zubu vremena. VPP je u cjelini do danas prošlo preko tri tisuće registriranih planinara koji su za to stekli značku priznanja i zasigurno višekratno veći broj neregistriranih.

Najljepši dio Staze i VPP-a, onaj kroz Rožanske kukove u sjevernom Velebitu, s vremenom je stekao status simbola i postao najpopularnijom planinarskom turom u Hrvatskoj. Kroz taj, nekoć najteže prohodan dio Velebita, danas se može proći lakim jednodnevnim izletom. Izletnici ujutro stižu autobusom do parkirališta pod Zavižanom, odakle šetnjom od pet-šest sati stignu do Alana, gdje ih autobus dočeka, tako da navečer mogu stići svojim kućama. Iako je Staza stara 80 godina, tako je solidno građena da je i danas prohodna makar nije bila sustavno održavana. Ponegdje se odronio rubni kamen, a u šumi su je suzili odroni zemlje i vegetacija. Osim kamenitih vidikovaca kao što su npr. Gromovača i Crikvena, na tom malom dijelu Staze stekli su tijekom godina popularnost i brojni usputni objekti. To je, ponajprije, planinarski dom na Zavižanu, zatim malo dalje Velebitski botanički vrt i na pola puta Rossijevo sklonište. Slijedi impozantan krš Rožanskih kukova, gdje se pedesetak metara od Staze nalazi jama Meduza duboka 707 metara. Godine 2001. otkrivena je u njoj najdublja podzemna okomica na svijetu – 450 metara čistoga pada. Dionica završava na cestovnom prijevoju Veliki Alan, gdje se nalazi planinarska kuća. NP *Sjeverni Velebit* postavio je na toj dionici 26 ploča s informativnim pločama tako da je ona dobila značaj *poučne staze*.

Nekoliko riječi o zaštiti velebitske prirode i Premužićeve staze! Na velebitsku prirodu nepovoljno utječu pretjerana eksploatacija šuma, ispaša koza, šumski požari i ekstremni klimatski faktori (hladna bura i žarko sunce) itd. Sve to najviše pogađa biljni plašt koji je u kraškom području izvanredno osjetljiv. Na stvarnoj zaštiti Velebita dosad je malo učinjeno, osim na legislativni način, o čemu govori ova kronološka tablica:

Legislativna zaštita velebitske prirode

-1928. Štirovača je proglašena nacionalnim parkom Financijskim zakonom beogradske vlade u vrijeme kad je Krajač bio njezin član

-1949. Velika i Mala Paklenica proglašene su nacionalnim parkom (3600 ha)

-1955. zakonom je zabranjena ispaša koza i, zahvaljujući toj mjeri, zazelenjele su se mnoge gole i krševite padine

-1969. Rožanski i Hajdučki kukovi (1200 ha) proglašeni su strogim prirodnim rezervatom, a status rezervata šumske vegetacije dobila su i manja šumska područja u Štirovači te šuma crnoga bora oko Borova vrha u sjevernom Velebitu

-1978. UNESCO je poveljom od 10. veljače proglasio Velebit "dijelom međunarodne mreže rezervata biosfere"

-1979. Sabor je zakonom od 29. svibnja proglasio Velebit parkom prirode na površini od 200 000 ha

-1999. zakonom je osnovan Nacionalni park "Sjeverni Velebit" na površini od 107 km² (oko 11000 ha).

- 2009. Ministarstvo kulture uvrstilo je Premužićevu stazu u Registar kulturnih dobara od nacionalnog značaja s oznakom Z-4203.

Osim toga, Cerovačke pećine nominalno su zaštićene kao geološki objekt te neke životinjske i dvadesetak biljnih vrsta, među njima glasovita *Degenia velebitica* i *Sibiraea croatica*. Očuvanju prirode mnogo je pridonijelo raseljavanje planinskih sela i zaselaka, ali je, s druge strane, sve jača prekomjerna sječa šume, uz premalu brigu o njihovoj njezi. To može izazvati nepopravljivo ogoljavanje krša zbog izlaganja tankog sloja humusa bujicama.

Nakon više desetljeća, u kojima je teret brige o održavanju Staze i dokazivanja njezine vrijednosti uglavnom bio na amaterskoj planinarskoj organizaciji, konačno je brigu o dijelu Staze kroz sjeverni Velebit preuzela profesionalna javna ustanova – NP "Sjeverni Velebit". Dodajmo da je na prijedlog Hrvatskog planinarskog saveza Staza 2009. proglašena hrvatskim kulturnim dobrom i da je odobren projekt njezine obnove vrijedan nekoliko milijuna kuna.

Ipak, toj jedinoj našoj planinarskoj vrijednosti europskih razmjera stalno prijete opasnosti. Najprije je, prilično davno, njezinom trasom probijena cesta od Oštarija do Stupačinova u dužini od 4 kilometra, zatim 2 i pol kilometra u zavižanskoj kotlini, pa manji dio kod Skorpovca u srednjem Velebitu. U novije vrijeme namjerava se od Dokozine plane pod Šatorinom produljiti šumska cesta preko Štokića dulibe i tom cestom zamijeniti nekoliko dionica Premužićeve staze. Nova cesta ne bi imala ni prometnu ni turističku, nego isključivo šumarsku svrhu. Premda izgradnja svake ceste narušava prirodu, takav je ustupak civilizaciji prihvatljiv ako su dobro odvučeni razlozi za i protiv i ako se poštuju određeni uvjeti. Slučaj sa Stazom je specifičan. Budući da će ona u bliskoj budućnosti bez sumnje postati jedna od najljepših dionica u mreži europskih pješačkih putova (E-putova), ne bi je smjele zamijeniti šumske ceste. U najgorem slučaju trebalo bi uz novu cestu trasirati zamjensku stazu iste kvalitete, barem desetak metara daleko od ceste. Takvu šumsku cestu treba asfaltirati ili graditi tako da biljni plašt u njezinoj okolini ne bude pokriven slojem prašine.

Završit ćemo s apsurdnom konstatacijom koja zbog svog protuslovlja zahtjeva razmišljanje. Danas bi izgradnja Premužićeve staze kroz Rožanske kukove bila protuzakonita jer su kukovi strogi prirodni rezervat. U takvom je rezervatu po Zakonu o zaštiti prirode zabranjeno bilo kakvo djelovanje ljudske ruke, a upravo je kroz kukove prosječen najljepši dio Premužićeve staze, koja je službeno proglašena - kulturnom baštinom!

Literatura

- Marjana GAJIĆ – ČAPKA, (ur.): *Zavižan*, Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb, 2003, 224.
- Vladimir JAGARIĆ, *Ivan Krajač – život i djelo političara, ekonomista, pravnika i planinara*, Zagreb, 2009.
- Ivan KRAJAČ, Novogradnje putova na Velebitu i značenje njihovo, *Hrvatski planinar*, 9, Zagreb, 1930, 282-287; 311-316 i 339-342.
- Ivan KRAJAČ, Novi putovi na Velebitu, *Hrvatski planinar*, 10, Zagreb, 1931, 347.
- Ivan KRAJAČ, Novi visinski putovi na Velebitu, *Hrvatski planinar*, 1, Zagreb, 1933, 6-14.
- Ivan KRAJAČ, Gradnja putova po Velebitu, *Hrvatski planinar*, 4, Zagreb, 1933, 125-126.
- Josip PASARIĆ, Dovršenje visinskog puta sa Velebita, *Hrvatski planinar*, Zagreb, 1932, 282-283.
- Josip PASARIĆ, Dovršenje planinarskog puta po Velebitu, *Hrvatski planinar*, 8, Zagreb, 1933, 247-248.
- Željko POLJAK, *The Mountains along the Croatian Coast*, Zagreb, 2002, 52.
- Željko POLJAK, *Hrvatske planine*, Zagreb, 2007, 411.
- Mihajlo PRAŽIĆ, Ing. Ante Premužić, *Naše planine*, 1-2, Zagreb, 1960, 1-3.
- Ante PREMUŽIĆ, Novi visinski put u sjevernom Velebitu, *Hrvatski planinar*, 1, Zagreb, 1932, 18-19.
- Ante PREMUŽIĆ, Turističko otvaranje Velebita, *Hrvatski planinar*, 5, Zagreb, 1933, 143-144.
- Prirodne znamenitosti Hrvatske*, Republički zavod za zaštitu prirode, Zagreb, 1982, 56.